

References

1. Pirozhenko, T.O, Soloviova, L.I. et.al. (2016). *Tsinnisni oriyentatsiyi dytyny u doroslomu sviti [Values of the child in the adult world]*. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv : Vy`davny`chy`j Dim «Slovo». 248 s. [in Ukrainian].
2. Tokarieva L.D. (2012). Formuvannia tsinnisnykh oriyentatsii yak chynnyk moralnosti doshkilnykiv u suchasnomu sotsioprostori. [Formation of value orientations as a factor in the morality of preschoolers in contemporary social space]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 8), (pp. 280 – 298). Kyiv : « Sribna Xvy`lya » [in Ukrainian].
3. Tokarieva L.D. (2018). Pryvlasnennia terminalnykh i instrumentalnykh tsinnostei yak protses stanovlennia osobystosti dytyny doshkilnyka v umovakh sim»i». [Application of terminal and instrumental values as the process of profession of the personality of the principal child in the conditions of the family]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 14), (pp. 304–318). Kharkov : KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].

УДК 159.922.8

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Толмачова О.Є.

аспірант Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто становлення мотиваційної сфери молодшого школяра. Цей вік має значні резерви для розвитку особистості загалом та мотиваційної сфери зокрема. У молодших школярів існує своєрідна система потреб, яка включає в себе загальні та власне вікові потреби. Виокремлено

три групи мотивів, які спонукають навчальну діяльність молодших школярів: мотиви, які безпосередньо пов'язані із змістом та процесом навчання, соціальні та вузькоособистісні мотиви.

Ключові слова: мотиваційна сфера, мотив, мотивація, самооцінка, навчальна успішність, рівень домагань, молодший шкільний вік.

Толмачёва О.Е. Развитие мотивационной сферы младших школьников.

В статье рассмотрено становление мотивационной сферы младшего школьника. Этот возраст имеет большие резервы для развития личности, в частности ее мотивационной сферы. У младших школьников существует своеобразная система потребностей, которая включает в себя общие и собственно возрастные потребности. Выделены три группы мотивов, побуждающих учебную деятельность младших школьников: мотивы, непосредственно связанные с содержанием и процессом обучения, социальные и узколичностные мотивы.

Ключевые слова: мотивационная сфера, мотив, мотивация, самооценка, учебная успешность, уровень притязаний, младший школьник.

Tolmachova O.Y. Development of the motivational sphere of the child of the primary school age.

This article reviews the formation of the motivational sphere of the personality in ontogenesis. The primary school age has significant reserves for the formation of the motivational sphere. Primary schoolchildren have a peculiar system of needs, which includes the general needs and also the age requirements. Three groups of motives that support the learning activities of primary schoolchildren are identified: motifs directly related to the content and the learning process, social motives and narrow personal motives.

Key words: need-motivational sphere, motive, motivation, self-esteem, pretensions, need, younger school age.

Постановка проблеми. Важливою проблемою у вивченні психологічних особливостей особистісного розвитку дитини молодшого

шкільного віку є дослідження становлення її потребово-мотиваційної сфери, її психологічного змісту, ієрархії мотивів тощо. Основні психологічні зміни, що відбуваються в молодшому шкільному віці, пов'язані із становленням структури мотиваційної сфери, яка забезпечує розвиток у дитини самосвідомості і рефлексії.

Аналіз наукових досліджень. Проблема становлення мотиваційної сфери особистості є актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Аналіз наукових джерел з проблеми вивчення мотиваційної сфери виявив існування різних підходів до дослідження даного феномена. Її вивченню присвячена велика кількість робіт практично у всіх психологічних школах і напрямках (Л. Божович, В. Вілюнас, К. Левін, О. Леонт'єв, А. Маслоу, Ж. Нюттен та ін.). Незважаючи на різноманітність підходів, мотивація дітей молодшого шкільного віку розуміється більшістю авторів як сукупність, система різнорідних чинників, що обумовлюють їхню поведінку і діяльність. Мотивацію молодшого школяра багато науковців досліджують у рамках психологічної готовності дитини до школи (І. Дубровіна, Є. Захарова, В. Шадриков та ін.)

Метою статті є вивчення теоретичних підходів до дослідження проблем розвитку мотиваційної сфери дитини молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу та результати теоретичного дослідження. Молодший шкільний вік є одним із найцікавіших в плані становлення та розвитку мотиваційної сфери особистості. Мотиви поведінки дітей, з одного боку, вкрай прості та наївні, а з іншого – мають приховані, неусвідомлені характеристики, які насамперед обумовлені сімейним вихованням. Міра сформованості різних мотивів поведінки дитини цього віку зумовлює не тільки успішність її навчання, а й особливості взаємин – у новому соціальному оточенні, що побічно впливає на її успішність у майбутньому житті.

Відомий фахівець проблеми мотиваційної сфери особистості Л. Божович, аналізуючи онтогенез мотивів, приходять до висновку про

якісну перебудову мотиваційної сфери протягом дитинства [1]. Наявність одночасно сильних, але «протилежно спрямованих афективних тенденцій (наприклад, робити згідно із власним бажанням і відповідати вимогам дорослих) неминуче створює у дитини внутрішній конфлікт і тим ускладнює її внутрішнє психічне життя» [2, с. 17]. Протягом усього молодшого шкільного віку «новий рівень самосвідомості і соціальна ситуація розвитку визначають мотиви і потреби школярів, що впливають на розвиток їх змістовних орієнтацій» [2, с. 82]. Л. Божович визначає нове особистісне утворення як «внутрішню позицію школяра», яка полягає у потребі дитини відвідувати школу, включатися у нову для неї учбову діяльність, посідати новий статус серед оточення. «На межі дошкільного та шкільного дитинства вперше відбувається усвідомлення самою дитиною розбіжності між її об'єктивним становищем і її внутрішньою позицією» [2, с. 8].

На думку О. Леонтьєва, у молодшому шкільному віці основний мотив навчання полягає у більшості випадків у самому виконанні учіння як «об'єктивно значущої діяльності, оскільки завдяки цій діяльності дитина набуває нової соціальної позиції» [7, с. 62]. З того, «як дитина на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей, своїх потреб і прагнень, які виникли раніше, відноситься до того об'єктивного стану, який вона займає в житті в даний час і яке положення вона хоче займати, і полягає внутрішня позиція» [1, с. 9]. Ця широка потреба утворює суб'єктивну готовність до школи. Поряд із цим існує і об'єктивна готовність – це рівень знань і умінь, з якими дитина приходить до школи.

Як зазначають дослідники, мотивація навчання молодшого школяра складається з низки спонукань, які постійно змінюються, і вступають в нові відносини між собою (потреби і сенс навчання для школяра, його мотиви, мета, емоції, інтереси). Тому становлення мотивації є не простим зростанням позитивного або посилювання негативного ставлення до навчання, а є загальними ускладненнями структури мотиваційної сфери (у т.ч. спонукань, появи нових, більш зрілих, іноді суперечливих відносин між ними).

Безумовно, необхідно також враховувати і велику роль емоцій в процесі навчання, оскільки поряд із позитивними емоціями досить часто з'являються і негативні. Позитивні емоції молодшого школяра «зростають по мірі оволодіння учнями засобами і способами навчальної діяльності; негативні ж емоції зменшуються теж в прямій залежності від рівня сформованості навчальної діяльності, сформованості мотивів, що є адекватними до навчальної діяльності, і становлення прийомів цілепокладання» [9, с. 136].

Однією із причин негативних емоцій є недостатня активізація самої навчальної діяльності школярів, їх внутрішньої мотивації, самооцінювання. Для підтримки потрібного мотиваційного тону молодшого школяра в навчанні необхідне складне діалектичне співвідношення позитивних і негативних емоцій. Однак надмірна інтенсивність тих чи інших часто призводить до дезорганізації навчальної діяльності. Тож потрібно враховувати той факт, що для молодшого школяра характерними є велика збудливість, нерозвиненість здатності до довільного управління своїми бажаннями, потребами. У зв'язку з цим проблема формування навчально-пізнавальних мотивів набуває особливої значущості. У той же час, в силу своєї динамічності мотиваційна сфера дитини дає багато можливостей для формування і розвитку у молодшого школяра мотивів, необхідних для ефективного навчання.

Для дитини цього віку характерною є наявність ієрархії в структурі мотивації: переважання деяких провідних мотивів щодо інших, які змінюються з віку до віку. Дослідження, накопичені в психології, дозволяють позначити особливості мотиваційної сфери молодшого школяра через розкриття своєрідності розвитку її компонентів: мотивів, цілей, емоцій.

Дослідженнями встановлено, що висока мотивація навчання молодшого школяра є компенсаторним фактором в разі недостатньо високих спеціальних здібностей або недостатнього запасу в учнів необхідних знань, умінь і навичок. Однак, навіть високий рівень здібностей дитини не здатний

компенсувати її низьку навчальну мотивацію або її відсутність і, таким чином, не може призвести до її високої успішності навчальної діяльності.

Д. Ельконін у своїх працях, присвячених вивченню мотиваційної сфери школярів, вказує на суттєві зміни в мотивах навчання, що відбуваються у дітей після вступу до школи. Специфічна структура навчальної діяльності дитини цього віку включає в себе навчальні мотиви, завдання, дії і операції. Своєрідність навчальної діяльності, на думку вченого, полягає в тому, що «при її вирішенні учень молодшого шкільного віку не тільки засвоює поняття і узагальнені способи їх отримання, а й змінюється сам як суб'єкт, як особистість» [11, с. 71]. У молодшому шкільному віці соціальною ситуацією розвитку є ситуація навчання, найбільш інтенсивно розвиваються навчальні мотиви. Аналіз становлення мотиваційної сфери молодших школярів, крім визначення характеру навчальних мотивів (мотивації на рівні навчальної діяльності) передбачає також розгляд мотивів на надситуативному рівні. Д. Ельконін розглядав навчально-пізнавальні мотиви молодших школярів як «компонент навчальної діяльності, яка є провідною в цьому віковому періоді» [11, с. 81]. Утримання інтересу дитини на навчальному змісті призводить до формування навчальної діяльності та до особистої її зацікавленості. Необхідно, щоб учень керувався в своїй діяльності мотивами інтересу (бажання) і повинності (обов'язок). Потрібно, щоб «соціальна необхідність навчальної діяльності усвідомлювалася безпосередньо «зсередини», а не нав'язувалися ззовні» [11, с. 9]. Саме завдяки цьому, на думку І. Ільсова, «навчання може відповідати вимозі, яка висувається в цей час, – виховати безкорисливу спрагу пізнання та творчості» [5, с. 48].

Важливо зазначити, що формування компонентів навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів здійснюється за умов партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин. У процесі такої взаємодії розв'язуються завдання розвитку ціннісних орієнтацій, творчого потенціалу учнів, прагнення до самореалізації; оптимального добору форм, методів і засобів навчальної взаємодії; урахування індивідуальних особливостей.

Ефективність навчально-пізнавальної діяльності залежить від особистих якостей учня: його активності, самостійності, ініціативності, а також бажання вчитися (наявності стійкої мотивації). Але пізнавальна потреба може й не задовольнятися в школі. Коли «сильна пізнавальна мотивація не реалізується взагалі, а соціальні мотиви навчання практично відсутні, розвиток мотиваційної сфери призводить до значних складнощів» [3, с. 107].

Молодший шкільний вік характеризується первинним входженням дитини в навчальну діяльність, оволодінням основними видами навчальних дій. Але при цьому виникають труднощі. Мотив, з яким дитина приходить до школи, не пов'язаний з утриманням тієї діяльності, яку дитина повинна виконувати тут. Навчальний процес має бути побудований так, щоб його мотив був пов'язаний з внутрішнім змістом предмета засвоєння. А. Маркова на основі вивчення практичного досвіду вчителів дає ґрунтовний аналіз засобам і методам формування мотивів навчання у дітей різного віку [9]. Вчена зазначає, що для дітей, які йдуть до школи, характерний дещо знижений рівень суб'єктивної готовності, у той час як рівень об'єктивної готовності підвищується, що, на її думку, ускладнює формування мотивації в початковій школі.

У розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку важливу роль відіграє не тільки навчальна діяльність, а й соціальні мотиви. А. Маркова розділяє ці мотиви на три підгрупи: широкі соціальні мотиви; вузькі соціальні, або позиційні мотиви; соціальні мотиви співпраці. Для широких соціальних мотивів навчання характерним є прагнення одержувати знання для того, щоб бути корисним Батьківщині, суспільству» [9, с. 89].

Для вузьких соціальних мотивів навчання (позиційних мотивів) характерне прагнення зайняти певне місце у стосунках з навколишніми людьми та отримати їхнє схвалення, заслужити у них авторитет. Такі мотиви пов'язані з «прагненням отримати задоволення від процесу спілкування, від налагодження відносин з іншими людьми, від емоційно забарвлених взаємодій з ними» [9, с. 92]. Один із видів таких мотивів – «мотивація

благополуччя», що проявляється в намаганні отримати схвалення як з боку вчителів, так батьків і товаришів.

Мотиви соціальної співпраці, на думку А. Маркової, виявляються «у прагненні усвідомити способи колективної роботи та вдосконалити її; у зацікавленні до обговорення різних способів групової роботи у класі та прагненні до пошуку найбільш оптимальних варіантів; в інтересі до переключення від колективної форми роботи до індивідуальної й навпаки» [9, с. 95].

Навчально-пізнавальні мотиви полягають в орієнтації молодших школярів на засвоєння способів здобування знань, на методи наукового пізнання, на способи саморегуляції щодо навчальної діяльності та на раціональну організацію своєї навчальної праці. На думку І. Кулагіної [6] та А. Ліпкіної [8], найбільш гармонійно розвивається особистість з гарною успішністю. Як зазначає І. Кулагіна, такі характерні риси відмінників, як «завищена самооцінка, престижна мотивація і високий рівень домагань розвивається під впливом сімейних установок, дитина приходить в школу вже маючи гаку мотивацію і самосвідомість» [6, с.88].

Найчастіше при ранній неспішності сильним мотивом стає мотив уникнення невдачі. Дитина боїться отримати негативну оцінку і, як наслідок, наражається на осуд з боку батьків, що породжує негативний емоційний фон навчальної діяльності. Як свідчать доводження, емоції, що пов'язані із навчанням, мають важливе мотиваційне значення у молодшому шкільному віці. Навчальні мотиви молодших школярів з низькою навчальною успішністю менш змістовні, ніж в успішних дітей. «Найчастіше їм подобаються «легкі» предмети: музика, фізкультура, малювання. Широкі соціальні мотиви недостатньо представлені в структурі навчальної мотивації дітей, які слабо встигають» [6, с.84]. У той же час трієчники відрізняються від інших учнів «низьким рівнем тривожності, оскільки їм не треба підтримувати свій статус в класі, вони, як правило, не претендують на

отримання високих оцінок» [10, с. 109]. Отже, навчальна успішність молодшого школяра корелює з рівнем розвитку його мотиваційної сфери.

Висновки. Проблема розвитку мотиваційної сфери молодшого школяра є однією із провідних проблем вікової та педагогічної психології. Для дітей цього віку характерні певні соціально-психологічні особливості, які впливають на формування їх мотиваційної сфери, яка найбільш успішно розвивається у навчальній діяльності, що є провідною у цьому віці.

Мотиваційна сфера є складним структурним утворенням, в якому різні мотиви виступають у єдності та взаємозалежності, саме тому її формування не може відбуватися частинами, а тільки цілісно. Для формування позитивної мотивації навчальної діяльності молодшого школяра важливо використовувати не один, а всі елементи певної системи.

Література

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 418 с.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Москва : МПСИ, 1995. 212 с.
3. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 208 с.
4. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретических и экспериментально-психологических исследований АПН СССР. Москва : Педагогика, 1986. 239 с.
5. Ильясов И.И., Седлов А.Ю. Внутренняя мотивация при решении творческих задач: возникновение и повышение уровня в ходе обучения эвристическим приемам. *Вестник Московского университета*. Серия 14. Психология. 2011. № 3. С. 46–55.
6. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психического развития до одаренности. Москва : ТЦ «Сфера», 1999. 192 с.
7. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения /под ред. Д.А. Леонтьева, А.А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2009. 187 с.

8. Липкина А.М. Педагогическая оценка в ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника. *Психологические проблемы неуспеваемости школьников* /под ред. Н.А. Менчинской. Москва : Педагогика, 1971. С. 96–129.
9. Маркова А.К., Матис А.Т, Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: книга для учителя. Москва : Просвещение, 1990. 191 с.
10. Славина Л.С. Индивидуальный подход к неуспевающим и недисциплинированным ученикам. Москва : АПН РСФСР, 1958. 214 с.
11. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. Москва : Просвещение, 1989. 315 с.

References

1. Bozhovych, L.Y. (1968). *Lychnost y eyo formyrovanye v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. Moscow : Prosveshchenye. 418 s. [in Russian].
2. Bozhovich, L.I. (1995). *Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. Moscow : MPSI. 212 s. [in Russian].
3. Hutkyna, N.Y. (2004). *Psykhologhycheskaia hotovnost k shkole [Psychological readiness for school]*. Sankt-Petersburg : Pyter, 208 s. [in Russian].
4. Davidov, V.V. (1986). *Problemy razvyvaiushcheho obucheniya: Opyt teoretycheskykh y ehksperimentalno-psykhologhycheskykh yssledovanyi APN SSSR [Problems of developmental learning: The experience of theoretical and experimental psychological studies of the APS of the USSR]*. Moscow : Pedahohyka, 239 s. [in Russian].
5. Yliasov, Y.Y. Sedlov, A.Yu. (2011). Vnutrenniaia motyvatsyia pry reshenyy tvorcheskykh zadach: voznyknovenye y povishenye urovnia v khode obucheniya evrystycheskym pryemam [Intrinsic motivation in solving creative problems: the emergence and improvement of the level in the course of training in heuristic techniques]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta – Bulletin of Moscow University*. Vol. 14. Psychology, issue 3), (pp. 46–55). [in Russian].

6. Kulahyna, Y.Yu. (1999). *Lychnost shkolnyka ot zaderzhky psykhycheskoho razvytyia do odarennosti [The student's personality from mental retardation to giftedness]*. Moscow : TTs «Sfera». 192 s. [in Russian].
7. Leontev, A.N. (2009). *Psykholohycheskye osnovy razvytyia rebenka y obucheniia [Psychological basis of child development and learning]*. D.A. Leonteva, A.A. Leonteva (Eds.). Moscow : Smysl. 187 s. [in Russian].
8. Lypkina, A.M. (1971). Pedahohycheskaia otsenka v ee vlyianye na formyrovanye lychnosti neuspevaiushcheho shkolnyka [Pedagogical assessment in its influence on the formation of the personality of a poor student]. *Psykholohycheskye problemi neuspevaemosti shkolnykov [Psychological problems of school failure]*. N.A. MENCHYNSKAIA (Ed.). Moscow : Pedahohyka. Pp. 96–129. [in Russian].
9. Markova, A.K. Matys, A.T., Orlov, A.B. (1990). *Formyrovanye moty vatsyy ucheniia: knyha dlia uchytelia [Formation of learning motivation: a book for the teacher]*. Moscow : Prosveshchenye. 191 s. [in Russian].
10. Slavyna, L.S. (1958). *Yndyvydualnii podkhod k neuspevaiushchym y nedystsyplynyrovannim uchenykam [An individual approach to poor students and undisciplined students]*. Moscow : APN RSFSR. 214 s. [in Russian].
11. Elkonyn, D.B. (1989). *Psykholohyia obucheniia mladsheho shkolnyka [The psychology of learning a younger student]*. Moscow : Prosveshchenye. 315 s. [in Russian].